

ՄԱՍԵԱՅԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ԿՐԾՆԱԿԱՆ ՎԷՃԵՐ:

Քանի մը տարիէ ի վեր, մանաւանդ քե շատ տարիներէ ի վեր եւ ի սկզբանէ հետէ իրաւացի գանգատ մը կայ մերազնեայց բերանը քէ կրօնական վեճերը տիրեր են մեր խեղճ ազգին մէջ, ազգերնուս տունը կը քանդեն, մեծամեծ գայրակողութիւններ կը պատճառեն ներսը, դրսեցոց առջեւն այ ազգերնիս ամօթով կը ձգեն. մինչդեռ ամէն ազգ օրէ օր առաջ երթալու կաշխատի ուսմամբ, գիտութեամբ, ճարտարութեամբ, վաճառականութեամբ եւ ամէն տեսակ ընկերակցութեամբ, Հայերը հինումին վեճերը՝ հակաճառութիւնները՝ բշնամութիւնները ձեռք առած, իրարու դէմ կը կռուրտին, իրարմէ կը գատուին, օտարներու կը յարին, իրար կործանելու կաշխատին: — Իրաւացի է կըսենք այս գանգատը եւ ամենուն բերանն է, վասն զի ողբալի ճշմարտու-

թիւն մըն է որ չգիտցող կամ չհասկըցող մը չկայ: Բայց այս կրօնական վեճերուն ազգերնուս մէջ գրեթէ միշտ գտնուելուն ու ատեն ատեն սաստկանալուն պատճառն ինչ է արդեօք. կարծեմ քէ այս քննող հարցընող՝ մտմտացող անգամ խիստ քիչ կայ: Երբոր համաճարակ հիւանդութիւն մը հազարաւոր բիրաւոր մարդիկ կը զարնէ ու կառնէ կրտանի, ամէն մարդ կը հարցընէ քէ արդեօք պատճառն ինչ է. երբոր գետինը շարժ կելլէ ու գեղեր քաղաքներ կը կործանին, ամէն մարդ կը հարցընէ իրարու քէ արդեօք գետնաշարժը ինչէն կըլլայ. երբոր ազգ ազգի վրայ պատերազմի կելլէ ու մեկմեկ կարծես քէ անհաշտելի բշնամութեամբ կը կռուրտեն ու կը չարդեն, ամէն մարդ կըսէ քէ այս սոսկալի՝ անգրութեան պատճառը ո՞ր գիտէ ինչ մեծ բան պիտի ըլլայ որ բազաւորները միայն

գիտեն : Միայն մեր ազգին մէջ ճարակող հակառակութիւններուն , աշխարհաւեր վեճերուն ու հոգեւորական կոխներուն պատճառը քննող կարծես թէ ա նեւին չիայ . որ շատ զարմանալի բան է :

Տեսնենք ուրեմն թէ արդեօք մենք այս բանին ինչ պատճառ կրնանք գտնել :

Գիտենք որ ասկէջ գրեթէ հազար տարի առաջ երբոր Յոյնք եւ Լատինացիք իրարու դէմ կրօնական կոխներ բացին ու հետ զհետէ սաստկացուցին , պատճառն էր այն երկու եկեղեցեաց պատրիարքներուն մէջ ծագած վեճը թէ արդեօք մէջերին մեծը ո՞վ է . « Ո՞վ ի նոցանէ համարիցի մեծ : » Գիտենք որ ասկէջ չորս հարիւր տարիի չափ առաջ ալ՝ երբոր լատին եկեղեցին Լուտերի եւ Կալվինի ձեռքովը երկու իրեք կտոր բաժնուեցաւ ու այնչափ եւ այնպիսի բշխամութիւն ու արիւնհեղութիւն եղաւ , պատճառը քանի մը հոգույ կրօնամոլութիւնը , փառասիրութիւնն ու շահասիրութիւնն էր : Իսկ մեր ազգին մէջ տիրած կրօնական վեճերուն գլխաւոր պատճառ նոյն մարդկային կիրքերն են ըսելու կարծեմ թէ իրաւունք չունինք . վասն զի ոչ կրօնամոլութեան սոսկալի կատաղութիւնը այնչափ սաստիկ է մերոնց մէջ որ հաւատոյ համար կոյր ատելութեամբ մեկզմէկ ջարդել ուզեն , անով արքայութեան արժանի կրկանք ըսելով , ոչ փառասիրութիւնը այնչափ տիրած է որ իրարու վրայ ձոխանալ կարենալու յոյս մը անգամ ունենան , եւ ոչ իսկ շահասիրութիւնը այնչափ կուրցուցած է մեկ կամ մէկալ կողմն որ չտեսնեն թէ ընդհակառակն՝ կրօնական վեճերով ազգերնիս միշտ եւ օրէ օր աւելի աղքատցեր ու ավարացեր է : Իրացրեմք անտանելի ջերմ մըն է այս տաքութիւնը՝ որ թէ ատեն ատեն վրայ գայ եւ թէ միակերպ բռնէ՝ ազգին կենդանական եւ նիւթական պարարտութիւնը կը քամէ կը հալեցրէ կը մաշեցրէ , չբողոր որ ոտք ելլէ ազգը բարոյապէս , եւ քաղաքակրթութեան արեւուն կենդանարար ճառագայթները վայելէ :

Կըփութանք ըսելու թէ մենք այս կրօնական հակառակութեանց մեր ազգին մէջ այսչափ արմատացեալ ու վնասակար ըլլալուն ընդհանուր եւ գլխաւոր պատճառ այս միայն կրտսենենք որ , ինչպէս ասկէ առաջ ալ ըսինք , մեր ազգին մէջ կրօնն ու ազգութիւնը ի արմէ գատելու սովորութիւնը չէ մտած , եւ *հայտնի* ըսելով՝ խիստ շատ մարդիկ աւելի կը հասկընան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարազատ գտակ ըլլալը՝ քան թէ Հայկ նահապետին սերունդը եւ անոր ու յաջորդացը

տիրապետած ու կառավարած երկրին բնակիչ ըլլալը : Իրացրեմք ծուռ եւ մոլար է այս կարծիքը , եւ ծոռիւնը ապացուցի կարօտ չէ ամենեւին . վասն զի դեռահասակ տղու մըն ալ թէ որ հարցընես ու ըսես , Հայոց ազգը քրիստոնեայ ըլլալէն առաջ ալ կամ աշխարհիս երեսը թէ չէ , հարկաւ պատասխան կուտայ թէ կար : Հարցու թէ *հայտնի* ըսելը այն ատենները *կոսպաշտութիւն* ըսել էր , չէ կըսէ : — Հապա ինչո՞ւ հիմա *հայտնի* ըսելով Հայոց հաւատքը կը հասկընայ շատ մարդ : — Ձեմ գիտեր պիտի ըսէ , եւ իրաւունք ունի : Տղան չի գիտեր , բայց ջափահաս մարդը անշուշտ պետք է գիտնայ ասոր պատճառը :

Մեր ազգը թէ որ կայ այսօրուան օրս աշխարհիս երեսը իբրեւ Հայ ազգ՝ ինչո՞վ է : Յայտնի բան է որ ոչ իր սեպհական օրէնքովն ու կառավարութեամբը կայ , ոչ իր հին հայրենեաց ինքնիշխանութեամբը , շատ տեղ եւ ոչ իր նախնեաց խօսած ազգային հայերէն լեզուովը : Հայրենիքը՝ այսինքն Հայաստան աշխարհը՝ բաժնուած է իրեք մեծամեծ տէրութեանց ձեռք , անոնց օրէնքներովը կը կառավարուի , եւ իր լեզուն ամէն տեղ չէ կըրցած կամ չէ ուզած պահել : Հիմա դնենք թէ հաւատքի կողմանէ ալ մեր ազգին կէսը յոյն եղած ըլլար , կէսը լատին , կէսն ալ մանմետական . արդեօք ինչո՞վ պիտի իմացուէր թէ այս կամ այն մարդը ոչ յոյն է , ոչ լատին է , ոչ ռուս , ոչ քիւրտ , ոչ բիւրքմէն , ոչ պարսիկ , ոչ տաճիկ , ոչ մաճառ , ոչ լեհացի , ոչ իտալացի , հապա Հայ է ու Հայկայ որդի : Կերպարանքովը , հագուստովը , սովորութիւններովը , կատարելութիւններովը , պակասութիւններովը : Բայց ոչ ապաքին ասոնք այնպիսի բաներ են որ կրնան ժամանակ անցնելով եւ կամ կլիմայի փոփոխութեամբ քիչ շատ փոխուիլ , եւ ոչ երբեք ապահով ու անվերապ նշաններ եղած են ազգ ազգէ գատելու : Ապա ուրեմն ինչ նշան կը մնայ այսօրուան օրս Հայու մը ազգութիւնը ցուցընող եւ զինքը միւս ազգերէն զանազանող՝ եթէ ոչ իր կրօնը կամ աստուածապաշտութիւնը . որ թեպէտ ըստ եսկան մասանց հաւատոյ երեւելի տարբերութիւն մը չունի ուրիշ քրիստոնեայ ազգաց կրօններէն , բայց ըստ արարողութեանց եւ ծիսից՝ տարբերութիւնը խիստ մեծ է :

Արդ այս զազալիարը , այսինքն թէ Հայոց ազգութիւնը իրենց հաւատքին վրայ *միայն* մնացեր է հիմա , այնպէս խորունկ տպաւորուած է մեր ազգին սրտին մէջ որ ո՞վ որ Հայու մը կրօնին դպչի՝ ազգութեանը զպած կը ըսնալուի , եւ ո՞վ որ ուզէ

կրօնը անոր ձեռքէն անուշ՝ կեանքը առնողի պէս կերեւեալ աչքին. այս է անա պատճառն որ կրօնական վեճ, հակառակութիւն, պատերազմ, կռիւ, հալածանք՝ պալաւս չեն մեր ազգին մէջ. եւ զարմանք չէ որ քանի որ իր կրօնին դպչողները շատեան՝ այս կռիւներն ալ պիտի շատեան. ասոր տարակոյս չկայ, եւ փորձը աչքերնուս առջեւն է : Դարձեալ կըսեմ, հայութիւնը (այսինքն հայկական կրօնը կամ աստուածապաշտութիւնը) մեր ազգին հոգին է. դուն կուգես իր հոգին հանել, կամ թէ ինքը այնպէս կըլկարծէ, բնական է որ բոլոր ուժովը հակառակի՝ դեմ կենայ քու բռնութեանդ եւ ինքզինքը պաշտպանէ :

Դանք հիմա այն տեսնելու թէ արդեօք մեր ազգին հայութեանը դպչող բշխամիւններ իրօք կը գտնուին թէ երեսակայեալ եղջերուաքաղներ են, եւ ազգերնիս արդեօք փոճ տեղը կըտազնապի կըխուճապի կաղաղակէ կըվիճի կըհակառակի, թէ իրաւունք մը ունի վախճալու եւ տազնապելու :

Եւ նախ ասիկայ յայտնի է թէ Տաճկաստանի Հայերը, — խօսքերնիս ալ յատկապէս անոնց համար է, — ամենեւին վախ մը չունին որ Տաճիկք իրենց ազգային կրօնին դպչին, մանաւանդ Օսմանեան տէրութեան այժմու ազատամիտ կառավարութեան ատենը : Կըմնան քրիստոնեայ ժողովորդները՝ որոնց մէջ կընամարտի մեր ազգն ալ, այսինքն Յոյնք, Լատինացիք եւ Բողոքականք. Ասորիները չենք յիշեր՝ իրրեւ աւելի հեռաւոր : Արդ Հայոց կրօնին դպչողները յունադաւան ազգաց կողմանէ հիմակուան ատենս միայն Ռուսները կըսեպոյին. բայց նախ՝ ինչպէս որ ըսինք՝ մեր խօսքը հոս Տաճկաստանի Հայոց համար է. եւ երկրորդ՝ Ռուսաց ալ իրենց երկրին մէջ Հայոց դաւանանքին խառնուիլ ուզելը կամ երեսակայութիւն է, եւ կամ մասնաւոր Ռուսներու կողմանէ միայն տարադէպ նախանձայուցութիւն, եւ ոչ թէ տէրութեանն ու ազգին կողմէն յատուկ ջանք եւ ապօրինաւոր բռնադատութիւն : Այս այսպէս ըլլալով, Տաճկաստանի Հայոց վախը երկու տեսակ բշխամիւններէն միայն կըմնայ, եւ անոնց դեմ է անա որ ինքզինքը պաշտպանելու կաշխատի, ինչպէս որ յայտնի կըտեսնենք :

Լատին միսիոնարները, եւ անոնց ճամբան բռնող հայ քարոզիչները ունիրո՞ւց ժամանակէն մինչեւ մեր օրերը մեծամեծ երկպառակութեանց ու շփոթութեանց պատճառ եղեր են մեր ազգին

մէջ : Անոնց ըրած քանդմունքներուն տխուր աւերակներն են Զմիւռնիոյ Զանկեցիները, Լեհաստանի ու Մաճառստանի ազգամոռաց Հայերը, Խալկիոյ անհետացեալ հայ ժողովորդները, եւ այլն եւ այլն : Անոնց պատճառաւ է նաեւ մեր ազգին այնչափ ատելութիւն ունենալը ընդդէմ Փռանկաց եւ ամենայն *Ֆրանկոթեան*, այնպէս որ երկար ատեն նոյն իսկ Փռանկաց քաղաքակրթութիւնը, գիտութիւնները, լեզուները, արհեստները զգուցի եւ խորշելի երեւցած են մերազնեաց : Թող որ ազգին մէջէն անոնց կրօնին ու սովորութեանցը հետեւող մասը, այսինքն լատինացեալ կամ լատինասէր մասը, շատ անգամ սոսկալի հալածանքներ ալ կրեր է մինչեւ մեր օրերը, այսինքն մինչեւ որ այն մասը ափսոսեցաւ կերպով մը ինքնազուլիս ըլլալու, — որ միշտ պատու է հալածանաց, — եւ լատին ու լատինասէր առաջնորդաց ձեռքը մնալու բոլորովին : Լատինացեոց կողմանէ ասանկ :

Քսան տարիէ մը ի վեր ալ բողոքական քարոզիչները հին ատենի լատին միսիոնարաց ճամբան բռնեց են, եւ ազգին՝ իր հայութեանը սաստիկ յարեալ մասին ետեւէն ընկած՝ իրենց կողմը կուգեն ձգել : Շփոթեցաւ խեղճ ազգը առջի բերան, բայց այս նոր տեսակ ֆռանկութեան մեկէն ի մեկ դեմ չկեցաւ. վասն զի կըտեսներ որ մեկ կողմանէ բողոքականները ծանրաբարոյ եւ ուսումնական մարդիկ են. անկեղ ի գաւ՝ Լատինացեոց հակառակութիւն կըցուցնեն. մեկալ կողմանէ լատին միսիոնարաց ու լատինասէր Հայոց բռնած լեզուէն ալ տարրեր լեզու մը կըբանեցնեն, այսինքն ձեռք ազգութեանը չենք ուզեր դպչիլ կըսեն Հայոց, մանաւանդ թէ հայերէն աշխարհաբառ լեզուն իրենք կըսովրին ու անով զանազան գրքեր կըհրատարակեն : Սակայն տասը տարի մը եղաւ չեղաւ, տեսան ազգայինք որ բողոքականաց հետ շատ ընտանեւար տեսնուողները իրենց եկեղեցոյն աւանդութիւններէն ու արարողութիւններէն, որով եւ ազգութենէն, քանի կերբան կըպաղին ու կընեռանան. ասով վախը տիրեց մէջերնին, նախանձայուցութիւննին վառուեցաւ, խնստութեան ձեռք զարկին, պատառուժ փութացուցին, եւ բողոքական հայ ժողովրդեան բանակ մըն ալ կանգնեցաւ ձախ դին, ինչպէս որ հոռվմեական Հայոց բանակ մը կանգնուած էր աջ դին :

Դրեթէ առաջին անգամն էր որ երկու բանակէն ալ լսեցին Հայք ան ատեն այս եւրոպացեոց մէջ

սովորական դարձած խօսքը քե « Ազգութիւնն ուրիշ բան է, հաւատքը ուրիշ բան : » Սարսափը առաւ զիրենք, սկսան վախնալ որ չըլլայ քե ազգին հին ու բուն հաւատքը մեկդի զնել ուզողները ազգին գոյութիւնն ալ վերցընեն, այսինքն բարոյապէս եւ նիւթապէս մեռցընեն զինքը . ուստի եւ աղմուկը քանի զնաց սաստկացաւ : Առաջ որ միայն հոգովմեական քարոզչաց դէմ իրենք զիրենք կը պաշտպանէին Հայք, հարկադրեցան այնուհետեւ բողոքականաց դէմ ալ պաշտպանել . եւ ինչպէս որ այսպիսի տագնապներու մէջ շատ անգամ կը պատահի, բուն իրենց մէջ ալ տարածայնութիւն մը ընկաւ մօտ տարիներս, քեպէտ եւ կըլլուանք որ շատ չտեսէ : Տարածայնութիւն մը որ ըստ ինքեան խիստ շուտով վերցուիլը դժուար պիտի չըլլար՝ քե որ երկու կողմէն ալ իրարու միտքը հասկընային . վասն զի անտարակոյս եական խնդիրներուն վրայ կը միարանէին, երկրորդական խնդիրներուն վրայ խոհական լուծիւն մը կը պահէին, եւ իրենց խաղաղասէր ու միարանասէր վարմունքովը կը ցուցնէին իրենց ոսոխներուն քե չեն կրնար անոնք այնուհետեւ ազգին մնացած մասին երկպառակութիւններէն օգուտ քաղելու յոյս ունենալ, եւ ոչ ալ աւելի տկարացընել զայն եւ իրենց որս ընել : Կրնասկըցընէին անոնց եւ ուրիշներուն քե « Մենք ալ իրաւացի կը ճանչնանք եւրոպացոց համար, շատ ալ օգտակար անոնց գոյութեանն ու զօրաւոր մնալուն՝ այն ճշմարիտ առածը քե « Ազգութիւնն ուրիշ բան է, հաւատքը ուրիշ բան : » Բայց Տաճկաստանի Հայոց համար, *զէթ առ այժմ*, անոր ներհակ՝ մեծապէս վնասակար կը համարինք (կըսէին) այդ առածին տարածութիւնն ու գործադրութիւնը, որովհետեւ ասիկայ համարձակ դուռ մը կը բանայ մեր խեղճ ազգին մէջ ամեն տեսակ հաւատքի մտնելուն : Իսկ արդ հաւատք հաւատքի հակառակ է, եւ օր մը չէ նէ օր մը կոխ կը բացուի մէջերնին, ու իբրեւ այն կոխը դադրեցընելու հնարք՝ նոր նոր ազգապետներով ժողովուրդներ կը գատուին կեպեն ազգէն, — ինչպէս որ երկուքը անակը տեսնենք, — ըսել է քե ատեն պիտի գայ որ *հայոթիւն* պիտի չմնայ աշխարհիս երեսը : Ուրիշ բան էր քե որ մեր Հայոց ազգը իր ազգութիւնը անխառն պահելու համար՝ հաւատքէն ի գատ ուրիշ ապահով ապաստանարան մը ունենար . խօսքի համար՝ եւրոպացի ազգաց պէս առանձին ազգային օրենսդրութիւն, սեպնական հայրենիք, եւ ինքնիշխան կառավարութիւն՝ որ մեր ազգին

այժմու հանգամանացը նայելով մտածելու բան ալ չէ : »

Բայց վախենալ քե խօսքերնիս աւելորդ տեղը երկընցուցած պիտի սեպուինք խորագետ ընթերցողաց առջեւ՝ քե որ չփութանք այս հատուածը երկու համառօտ բայց ամենահարկաւոր խորհրդածութիւններով վերջացընել : Առաջինը այս է քե որովհետեւ Օսմանեան Վեհափառ ինքնակալը իւր կայսերական մեծ եւ նոր հրովարտակին մէջ կը պատուիրէ որ « Ամենայն քրիստոնեայ ժողոպուրդք եւ ուրիշ մանմետական չեղող հպատակները պարտական են՝ որոշեալ ժամանակի մը « մէջ՝ իրենց հիմնական արտօնութիւնները աչքէ « անցընելով քննելու այն ժողովներով որ իմ կայսերական հաճութեամբս ու մեծի Դրանս վերատեսչութեամբը մասնաւորապէս այս բանիս « համար պատրիարքարաններուն մէջ պիտի « ձեւանան . այս ժողովները այժմու ժամանակիս « վայլած քաղաքակրթութեան եւ ուսումնական « նուրեան համար պէտք եղած բարեկարգութիւն « ները պիտի մտածեն ու իմ կայսերական Դրանս « պիտի ծանուցանեն : » Ուր որ այսպիսի ազատական պատուէր մը կայ, կըսեն ոմանք, արդեօք օրինաւոր չէ՞ զոնէ փափաքիլը որ այն առաջարկուելու *բարեկարգութեանց* մէկն ալ այս ըլլար . այսինքն իւրաքանչիւր քրիստոնեայ ժողովրդոց (մենք ըսենք Հայոց) հոգեւոր գլուխները իրենց իշխանութեանը մէջ հաստատուելէն ետեւ, (զոր օրինակ լուսաւորչական Հայոց Պատրիարքը, հոգովմեական Հայոց Նախագահը, բողոքական Հայոց ժողովրդապետը,) մեկգերագոյն ժողով մըն ալ ձեւացընել քաղաքական խնդրոց որոշմանը համար՝ երկու իրեք ժողովրդոց ալ զվաւորներէն ձեւացած . որով քեպէտ եւ ազգը կը օնի կամ դաւանանքի կողմանէ այլ եւ այլ ժողովուրդ բաժնուած ըլլայ դժբաղդարար, զոնէ քաղաքական յարաբերութեանց կողմանէ ազգային միութիւն մը ունենայ : Թէ որ այս բանս յաջողու

¹ « Խրիսթիան վէ քեպասըր դայըր միւսպիմէի սայիրենին հէր պիր ձեւատքի պիր մէնը մուայենն իբնտէ իմրիյազար վէ մուաֆիյայըր հազրէկերինն րույէր վէ մուայենեհինն իպրիտար իլէ, օլ պապտէ վազրըն վէ կերէք ասարը մեռենիյէր վէ մալիմարը միւքրէսիպենին իճալ իրտիրտիյի իսլամարը՝ իրատէ վէ քենսիպի շահանեմ իլէ, վէ պմպըր ալիմիզին նեզարէրի բանրընտա օլարազ՝ մալսուսեն փարրիքհանէլըտէ քեշիլի օլունաճազ մեճիսիւր մարիֆէրիյէ պիլ-միւզաքրէ, ճանիպի պմպըր ալիմիզէ արգ ու իֆատէ իրմիյէ մեճպուր օլարազ : »

ըլլայ, անա այն ատենը միայն կրնայ ամեն մարդ աջօք տեսնել եւ անխռով սրտիւ վկայել քե « Ազգութիւնն ուրիշ բան է, կրօնը ուրիշ բան : »

Երկրորդ ըսելիքնիս ալ այս է քե որչափ ալ փափաքելի բան ըլլայ ազգի մը մէջ կրօնի միութիւն պահելը, սակայն կարելի չէ արգիլելն որ մէջը այլ եւ այլ դաւանանքներ ջմտնեն. եւ ոչ միայն կարելի չէ, այլ եւ ոչ օրինաւոր եւ օգտակար բան է այնպիսի արգելքը բռնութեամբ առաջ տանիլը. վասն զի բռնութիւն ըսածը միաբանող չէ, ինչպէս որ կը կարծուի սովորաբար, հապա բաժանող ու ցրուող է :

Բայց որովհետեւ այս նիւրը շատ ծանր է եւ մասնաւոր մտադրութեան արժանի, ամսագրոյս յաջորդ քերթին մէջ խղճմտանքի ազատութեան վրայ տեղն ի տեղը խօսելու միտք ունինք. այն ատեն ասիկալ ալ աւելի կը պարզենք :

ԱՆՈՒՆ, ՄԱԿԱՆՈՒՆ ԵՒ ՊԱՏՈՒԱՆՈՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ազգի մը բարքին յայտնի նշան մը եւ ուրիշ ազգերէն զատող սովորութեանցը զխաւորներէն մէկն է՝ մէջի մարդկանց տրուած անունը, մականունը եւ պատուանունը. եւ ասոնք այնչափ սերտ ու զարմանալի կապակցութիւն մը ունին ազգային պատմութեան հետ որ կերպով մը անոր մէյմէկ համառօտութիւնները կամ արձանագրութիւնները կրնան համարուիլ :

Եթէ ուզեինք ամենայն ազգաց ալ անուանադրութեան պատմութիւնը գրել, իրացընէ շատ հետաքրքրական եւ մեծահատոր գիրք մը կրնար ըլլալ. բայց մտքերնիս առ այժմ միայն մեր Հայոց ազգին հին եւ նոր անուններուն՝ մականուններուն ու պատուանուններուն վրայ խօսիլ ըլլալով, երեք յօդուածի մէջ կամփոփենք այս հարկաւոր գիտելիքը : Եւ նախ տեսնենք քե հին ատենները Հայք ինչ անուն կը զնեն իրենց որդւոցն ու հիմա ինչ անուններ կը զնեն՝ Հայաստանի մէջ եւ դրսի երկիրներ :

Ա.

ԱՆՈՒՆ.

Յայտնի է քե անուանադրութեան կերպերուն մէջ ամենէն բնականը՝ որով եւ ամենէն պատուականն ու գեղեցիկը անտարակոյս այն է որ տղուն բնաւորութեանը եւ կամ մասնաւոր

մէկ կատարելութեանը, յատկութեանը, կամ քե անոր ծնած ատենը պատահած դիպուածին հետ յարմարութիւն մը ունի : Անոր համար կրտսենէք որ ջրհեղեղէն քե առաջ եւ քե ետքը նահապետաց մէջ սովորութիւն եղած էր այս կերպով անուն զնել իրենց զավկներուն. որով ամեն մէկ ազգատոհմին մէջի անձինքը մէյմէկ կենդանի յիշատակարաններ կը դառնային, եւ անոնց բովանդակութիւնը՝ մարդկային ազգիս պատմութիւնը կը լլար : Այս բանս յայտնի կերեւնայ սուրբ գրոց մէջ. ինչպէս Աբրահամ, որ հայր ազգաց կընշանակէ, Իսահակ՝ ծիծաղ, Յակոբ՝ խաբող, Մովսէս՝ ջրածին, Յէսու եւ Յիսուս, փրկիչ, եւ այլն :

Մեր ազգին մէջ խիստ հին ատենի՝ այս ինքն Հայկազանց ժամանակի անունները գրերէ ամենն ալ մէյմէկ նշանակութիւն ունեցած կերեւնան : Անոնցմէ մինչեւ հիմա մնացած քանի մը անուններուն ստուգաբանութիւնը շատ աւելի դիւրին կը լլար՝ քե որ գոնէ Խորենացոյն յիշածներէն ամենուն վրայ ալ պատմական տեղեկութիւններ ունենայինք : Իրաւ է որ Գրիգոր Մագիստրոս հնասէր եւ հնագէտ իշխանը այն անուններէն մէկ քանին կը ստուգարանէ, բայց չենք գիտեր որ արդեօք անոնց վրայ մեր չունեցած տեղեկութիւններն ինքը ունէր, քե առանց ունենալու՝ մականերութեամբ միայն ստուգարանութիւններ կընէ, ինչպէս որ հաւանական է : Հոս մենք օրինակի համար՝ Հայկազանց անուններէն անոնք միայն զնենք որ գրիքէ հասարակ բառեր ըլլալով՝ ստուգաբանութեամբ քաջքը շուելու անգամ կարօտ չեն, ինչպէս ասոնք. Անոյշ, Առնակ (այր քաջ), Արբուն, Բագուկ, Դառնիկ, Դին, Դիսակ, Դոռակ (զոռացող, զոռոգ), Դատ, Զարմայր (զարմանալի այր), Ընձակ (ինձ փոքր), Հաւանակ (հեզիկ), Հոյ (փառաւոր, ուստի եւ հոյակապ), Հրաջեայ, Հօրոյ (հայրաբարոյ կամ հայրանման), Յուսակ (յուսիկ), Նորայր, Պաճոյճ (զարդարուն), Պերճ, Սաբինիկ (իբր սաբնի, սաբի նման խարտիշագեղ), Սլաք, Սկայորդի, Սուր, Վարժ, Յուրակ եւ այլն : Հօրկ չէ ըսել քե այս անունները որչափ իրարմէ սիրուն, իրարմէ գեղեցիկ են, եւ հայկական դիւցազներգութեան մը փառաւոր զարդարանք ու կենդանութիւն կրնան տալ :

Արշակունեաց բազաւորութեան ատենները, անկէց ալ առաջ ու ետքը, սովորութիւն եղած կերեւնայ մեր ազգին մէջ բնական կերպով մը՝